

Георги СТАРДЕЛОВ

МАРКСИСТИЧКАТА ТЕОРИЈА НА КРИЗАТА ДЕНЕС

Во часот кога нашава планета ја зафати една од најнеизвесните кризи во новата историја, кога кризата во која влеговме добива, и широк и длабок, мундијален опфат, во таков, имено, час не е ли помалку теоретски гротескно од моја страна да речам, како што, еве, токму тоа по велам: марксистичката теорија за кризата и самата е во сериозна криза. Гротексно, на прв поглед, зашто и самиот се изложувам на ризик да ја повторам честата теоретска и методолошка грешка во постмарксовата мисловна традиција, особено карактеристична за т.н. академски марксизам — наместо ра ја *мислам* самата криза да *размислувам* за теоријата на кризата, т.е. да размислувам за тоа што е тоа, всушност, криза?¹⁾

Но, не брзајте со заклучокот што самиот го имплицирав: немам намера да ве разочарам со уште една меѓу илјадниците долги школки беседи на тема — што, всушност, рекол Маркс²⁾.

¹⁾ Во својот труд: „Криза на левицата — криза на марксизмот“, во: *Марксизам у свету* 5—6/1980. Бернард Бланке и Герт Шефер пишуваат: „Во објективистичкото разбирање на теоријата, и со тоа обврзно поврзаниот субјективистички волунтаризам на политичкото дејствување, беа веќе пропаднати способноста на офаќањето, силата на интерпретацијата и развојната способност на марксистичката наука, сè дури таа не се исцрпи во секташтво“.

²⁾ На минатогодишниот, Цавтат, угледниот американски марксист Расел Џекоби (Russel Jacoby), по претшладневната, попладневната и по панел-дискусијата која траеше до и по полноќ на тема *Кризата на марксизмот* и што, всушност, за сето тоа би кажал Маркс, својата беседа ја започна со следниве мошне индикативни зборови: „Сакам да речам дека една од слабоста на марксизмот, а можеби и еден од неговите злочини е во тоа што марксистичките состаноци се предолги и што говорниците предолго зборуваат. Од секогаш мислев дека една од причините за слабоста на марксизмот во САД е во тоа што марксистите се постојано на состаноци. И дури буржоазијата го поминува своето време на плажа, марксистите се на состаноци кои траат долго во нокта и заради тоа тие се болезливи“.

Методолошката теоретска грешка која ја спомнав е анти-марксистичка веќе според својата сушност, зашто во и со марксизмот, и со него како штит пред себе, не престанува да создава еден своевиден духовен менталитет на крајна интелектуална рамнодушност, на еден додворувачки теоретски индиферентизам и лажно марксистички обоен квиетизам за и пред фундаменталните драматски и горливи противречности на нашата и пред нашата современост, и на еден лицемерен оптимизам кој одбива да се соочи со стварноста како таква, туку пред стварноста, и наместо стварноста, ја нуди Марксовата мисла како замена за стварност³). Тој метод — Маркс како алиби, нè оддалечи не само од самиот Маркс, туку и од самата стварност и вистината за неа и стана, од и по Сталин, форма на идеолошко прикривање на вистината. Тој метод никогаш не сфатил дека во марксизмот станува збор за едно негово аксиоматско начело кое гласи: колку сме подалеку од стварноста и од вистината за неа, толку сме подалеку и од Маркса и од марксизмот воопшто. Тоа начело и го определува марксизмот како теорија која го анализира и спознава светот и реалното историско движење секогаш поаѓајќи од критичкото промислување на актуелната состојба на конкретните социјални процеси. Затоа тој е органски врзан за откривањето и спознавањето на историската вистина и исто толку органски е против секоја идеолошка мимикрија на вистината. Штом завладее ова последново, па дојде до атрофија на смислата за спознавање на вистинската општествена состојба, и на реалните сили на социјалниот и историјскиот развој, настапува тогаш неминовно криза на марксизмот, тој почнува да се занимава со самиот себе и да се претвора на тој начин во доктринарен затворен систем. Таквата криза на марксизмот⁴) нужно доведува до криза на самиот социјализам кој исто така се претвора во затворен систем на социјални догми, во нешто статичко кој има само етаблирачка, но не и антиципирачка моќ, т.е. во него самиот неговата сопствена теорија повеќе не одгледува перманентна критика на сопстве-

³) „Не станува збор за она сфаќање на кризата на марксизмот кој жали за преживеаниот монолитен, универзално важечки, канонизиран марксизам. Добро е што тој 'модел' е во криза. Зборот е за нешто друго: за кризата на *иноваторските способности* на постојните марксизми, за давањето на вистинските одговори на битните прашања на епохата, за кризата на историски неопходното ново единство на марксизмот како револуционерна теорија и самата револуционерна практика. Во тоа е сушноста на кризата“. Зоран Видоевиќ на Тркалезната маса одржана во Цавтат, 1982 на тема *Криза на марксизмот*, во: *Наше teme*, 11/1982, стр. 1949.

⁴) Предраг Вранички на истава Тркалезна маса, вели: „Не можат општествените кризи да го разминат и марксизмот врз кои се темелат цели општествени движења. Кога тие ќе дојдат во криза многу е веројатно дека во криза ќе западне и теоријата на тие движења“. Истото, стр. 1938.

ните историски социјалистички цели. А дијалектиката на комунистичкото движење е, всушност таква што тоа, комунистичкото движење е, всушност, таква што тоа, комунистичкото движење не може да се востанови себе како револуционерна марксистичка мисла и југословенската социјалистичка практика најмногу придонесоа кон средината на нашето столетие за ревитализацијата на овој стар ленинистички принцип и дотолку повеќе се обврзани да го почитуваат него денес, бидејќи и денес кога влеговме во една преодна криза од неа успешно можеме да излеземе само под претпоставка да дојдеме до вистинската свест за кризата, до теоретски длабоко фундираните одговори за тоа што, всушност, се збиднува со и во нашето општество на неговата денешна историска етапа, кои противречности добиваат во него сè поуслитен вид, зошто тие не можат да го воспостават своето единство, па траат како *фурија на противречности* (Мито Хаџи Василев) и доведуваат до социјална нерамноотежа? Длабоко индоктрирани од една конзервативна марксистичка свест дека социјализмот не може да дојде никогаш во криза, бидејќи во криза може да биде само старото, одживеаното: старата економија, старата политика, старата цивилизација и култура, т.е. во конкретниов случај само граѓанското општество, во кое се одвиваат сите законитости и закономерности неплански, стихијно, анархично, дека само во него се случуваат фуриите на противречностите, па затоа само во него кризите се латентни и неизбежни, денес многу непотребно време се троши за тоа да се утврди на теоретско ниво дали сме во криза и дали сето ова што се збиднува кај нас е криза или не, наместо да се откриваат генераторите — во целината на општествената продукција и репродукција на животот — кои репродуцираат кризни состојби. Произлегува тоа отаде што на категоријата *криза* се гледа само како на нешто реално негативно⁵⁾, а на социјализмот само како нешто идеално, па отаде да се зборува за криза и кризи во социјализмот тоа значи да се зборува за нешто што е меѓусебно инкомпабилно, нешто што е *contradictio in adjecto*, бидејќи и во теоретската и во практичната свест завладеал еден лажен и илузионистички оп-

⁵⁾ Интересно е мислењето на Волфганг Фриц Хауг за кризата на марксизмот. „Што е кризата, се прашува тој. Верувам дека постои криза на марксизмот и се надевам дека таа е сериозна. Но што тоа значи? Ако заедницата на марксистите, или сè поголемиот број марксистички чувствува дека постои криза, тогаш тоа е првиот степен на учењето, тоа е свест за тоа дека мораме да научиме нешто ново, дека мораме да направиме чекор напред. Тоа е првиот израз на она што го наречуваме криза. Мислам дека е тоа многу важен чекор. Ако е тоа смислата на кризата на марксизмот, тогаш мислам дека Алтисер, судејќи по сè, беше во право кога ѝ посака добродојде. Ако кризата значи свест за тоа дека мораме да направиме чекор напред, дека мораме да учиме, тогаш е тоа многу добра и многу важна работа. Но, што и како да се учи? Тоа е многу потешко“. Истото стр. 1936.

тимизам дека социјализмот е божем изземен од досегашната историја на еволуцијата на социјалните системи, дека тој е вечно здрава социјална институција, па отаде и вечно трајна која не може или не смее да се разболе како секој друг биолошки и социјален организам. Овој лажен теориски оптимизам израснува од уверувањето дека во социјализмот сè е испланирано, па во таа смисла е испланирано и да нема повеќе кризи бидејќи за разлика од капитализмот кој е општество во перманентна криза, социјализмот е општество само во перманентен напредок.

Овој теоретски каламбур што во свое време го скова Ј. В. Сталин и кој кораво живее и понатаму како некоја јанса и страв од кризите во самата марксистичка теорија е плод на една теоретска илузија дека социјализмот е бесконфликтно општество, дека во него противречностите не се од антагонистички карактер, па поради тоа во него не може да има кризи, како кризите да се некој чист волунтаристички чин и дали нив ќе ги има или не, како да зависи од тоа дали некој сака да ги има или не. Таа јанса и тој страв од кризите во социјализмот на теориско ниво потекнува и од Марксовото мислење дека кризите водат во револуција и до револуција⁶⁾, па ако е тоа, несомнено, точно, тогаш кризи во социјализмот не се можни бидејќи тоа би значело дека револуцијата е на дневен ред и во социјализмот. Во основа сета оваа антиреволуционерна мисла го доведува својот теоретски оптимизам до крајни граници во имплицитното нејзино уверување дека револуцијата во социјализмот е извршена и со самото тоа завршена, така што таа сега и понатаму него само ќе го усовршува сè дури дефинитивно не го стокми онака како го замислил и програмирал Маркс (независно од тоа што Маркс токму ваквото проектирање и програмирање на иднината го сметаше директно за реакционерно) и така исчистен и дотеран да му го предаде на комунизмот⁷⁾.

⁶⁾ Меѓутоа, заедно со тоа што за Маркс економските кризи се „чистиште“ за капитализмот, тие за него се, истовремено, и главни генератори на револуцијата („кризите раѓаат револуција“ пишува тој и продолжува: „Противречностите на капитализмот водат до експлозии и катаклизми, до кризи во кои капиталот со мигновениот запир на работата и со уништувањето на еден свој голем дел се редуцира сосила до онаа точка во која може да престане да функционира... Тие катастрофи, кои редовно се случуваат, доведуваат до нивно повторување на повисок степен и, конечно до насилно соборување на капиталот“. Карл Маркс, Фридрих Енгелс: Дела, том XX, стр. 110.

⁷⁾ „Теоретски е вон сомневање, пишува Ленин, дека меѓу капитализмот и комунизмот лежи определен период. Тој не може а да не ги спојува во себе цртите или својствата на обата системи... Тој преоден период не може а да не биде период на борба меѓу капитализмот кој умира и комунизмот кој се раѓа — или со други зборови — меѓу победениот, но не и уништениот капитализам и родениот, но сè уште сосем несилниот комунизам“ В. И. Ленин: *Избрани дела*, Култура, Београд

Сет овој методолошки пристап во истражувањето на социјализмот претставува во однос на Марковата анализа на капитализмот еден крајно негативен и антимарксистички „епистемолошки рез“ што придонесе за една своевидна стерилност и склеротизација на еден вид марксистичко мислење, до отапување на неговата критичка енергија во истражувањето на стварноста на социјализмот. Ваквата априористичка и доктринерна мисла доведе, внатре самиот марксизам, до една теоретска фарса според која Хегеловата изрека: ако фактите не соодветствуваат на стварноста, толку полошо по фактите, сега се первертира па гласи: ако стварноста не соодветствува на мислата за стварноста толку полошо за самата стварност.

Сојузот на комунистите на Југославија уште пред, од и по својата Програма, но сепак теоретски најконцентрирано и најконсеквентно во неа, ѝ објави војна на ваквата идилична и зашеќерена претстава за социјализмот и таа денес живее како рецидив само уште во старата дидактика по школите и универзитетите во разните веводи и изведи по марксизам. По 1948-та, СКЈ прв ја откри длабоката криза во која западна социјализмот за време на долгото владеење на Јосиф Васирионович. Како што знаеме темелните причини за кризата на социјализмот тој ги виде во карактерот на сопственоста, во карактерот на државата, партијата, во односите меѓу социјалистичките земји, во феноменот на бирократизмот, во сушноста на творештвото, во статусот на културата итн⁸⁾. Нема сомнение дека во светско-историска смисла голема е заслугата на југословенското комунистичко движење за отворањето на процесот на десакрализација на социјализмот што и доведе до тоа денес темелно да се видоизмени теоретската опција за социјализмот како едно стварно, а не идеално општество, општество, како и секое друго, латентно бремено со свои иманентни противречности и, се разбира, општество, како и секој жив социјален организам, со

том XIII, стр. 274. Ленин во таа смисла жестоко ги критикува меншевиците од типот на Мартов што „социјализмот си го претставуваат како некоја далечна неизвесна и магловиата иднина... и дека не гледаат дека социјализмот сега гледа на нас низ сите прозорци на современиот капитализам... и дека социјализмот се пројавува непосредно, *практично*, од секоја крупна мерка која претставува чекор напред врз основа овој најнов капитализам“. Истото, том XIV, стр. 353.

⁸⁾ „Во што ние се разминуваме во теоријата со раководителите на Советскиот Сојуз?“ — се прашува Тито во трудот: *О радничком управљању привредним предузећима* — па одговара: „За да се одговори на тоа прашање потребно е барем делумно да се види нивната и нашата практика во врска со марксистичко-ленинистичката наука и тоа: а) по прашање на улогата на државата во преодниот период и по прашањето на нејзиното изумирање; в) по прашање на улогата на партијата, т.е. на нејзиниот однос спрема државата; с) по прашањето на нижата фаза на комунизмот, или како таа се наречува социјализам и d) по прашањето на државата и на социјалистичката сопственост“. Ј. Б. Тито: *Говори и чланци*, книга V, *Напријед*, Загреб, 1959, 233.

свои кризи, трауми, противречности, грешки, промашувања. Врз основа на долготрајната сталинистичка индоктринација на светското комунистичко движење, се искристализира типично сталинистичката свест која своите рецидиви ги има сè до денес, дека социјализмот и социјалистичкиот процес може да биде загрозен само однадвор, а никако не и однатре, т.е. од него самиот, од сопствените противречности на социјалистичкиот процес. Се покажа, меѓутоа, дека врз неговиот организам можат да израснат бирократско-технократски малигни социјални ткива кои благовремено мораат да бидат отстранувани како единствен начин на неговата перманентна комунистичка ревитализација⁹⁾. Во таа смисла, марксизмот и социјалистичкото и комунистичкото движење не се исклучок во една речиси историска реприза која се збиднува низ историската еволуција на човечката култура дека големите идеи во и низ историјата не ги компромитирале само неговите противници, туку, најчесто, неговите протагонисти што во примерот на Сталин се изрази најеклатантно. Маркс, во чинот на својата позната дијалектичка негација на апсолутизирањето на идејата и духот (во рамките на класичната германска идеалистичка филозофија) како определен надисториски принцип на вистината, го изразуваше, *in continuo*, својот негативен однос кон тезата за апсолутноста на саморефлексијата. Како историски мислител и мислител на историјата за кого историјата е единствена наука, Маркс не верува во апсолутната рефлексија, на што инаку некои доктринерни марксисти го сведоа марксизмот во вид на некоја марксистичка есхатологија, туку за него секогаш постои дијалектика на конкретно дадениот момент на рефлексијата и конкретно дадениот момент на социјалниот праксис и на нивното меѓусебно проникнување и заемно условување. Затоа за Маркс, а тоа имено Ленин и Тито по Маркс најсестрано го сфатија, секоја историска, секоја нова социјална ситуација, токму како историска, изискува конкретна анализа низ која треба да се дојде до вистината која е секогаш нова, зашто произлегува од нова конкретно-историска ситуација и неа не може да ја замени некоја вистина која потекнува од некоја друга историска, или социјална ситуација¹⁰⁾.

⁹⁾ „Некое самоуправно општество, пишува Владимир Бакариќ, без врска со развитокот на општеството спрема комунизмот (асоцијацијата на непосредните производители) е бесмислица, не е можно, не води никаде“. Владимир Бакариќ: *Економски и политички аспекти социјалистичког самоуправувања*, Свјетлост, Сарајево, 1975, 117.

¹⁰⁾ „Движењето на историјата, пишува Х. Маркузе, е збиднување на човечката егзистенција. Секоја нова историска стварност изискува нова човечка егзистенција... новата егзистенција е можна само како одречување; органскиот историски развиток и револуцијата се толку малку противречни што револуцијата се јавува како нужна форма на историското движење“. Херберт Маркузе: *Прилози за феноменологију историјског материјализма*, Вука Караџиќ, Београд, 1982, 58—59.

При тоа, Хајдегер, на трагот на Марковата мисла¹¹⁾, добро воочи дека вистината тендира кон сокривање, кон измолкнување, т.н. самосокривање и самоизмолкнување на вистината, поради што Маркс и беше уверен дека смислата за откривањето на стварноста и нејзината вистина е фундаментално обележје на социјалистичкото движење, претпоставка не само на идејата, туку и на практиката на социјализмот. Без откривањето на вистината, која често се самосокрива и често ни се самоизмолкнува нема можности да се тласне акцијата за промена на постојаното.

Социјалистичката егзистенција не е, меѓутоа, хербариумска егзистенција. Таа го обележува, можеби досега во историјата на човештвото најдијалектичкото време полно со преломни настани, пресврти, време во кое вријат нови и досега непознати и често прегнанти до усвитеност противречности. Тоа е доба на раѓањето на еден темелно нов свет на сите нивои на човечката цивилизација и култура во кој сè се зафаќа од темел. Теориска илузија и без преседан тоа доба да се смета идилично, хармониско, кантиленско. Затоа, социјалистичката егзистенција во која човекот ја зема преку самоуправањето својата судбина во своите раце мора постојано не само да ги испитува своите историски и животни цели, туку нив и непрекинато да ги критикува и на тој начин унапредува.

Социјалистичката егзистенција токму затоа што го отвора историскиот процес на една темелна реконструкција на животот, светот, човекот, не може да ги избегне кризните состојби. Денес, како никогаш порано, е наполно јасно дека во криза не е само старото, туку и новото, дека не постои само криза на стареењето, туку и криза на растежот, дека меѓу проектот и неговата реализација често се појавува дискрепанција, бидејќи визијата и стварноста никогаш наполно не можат да се поклопат. Дури и во најсеопфатната и највишата рефлексивна каква е марксистичката, конкретното познание и конкретниот интерес никогаш не се симетрични, бидејќи теоретската рефлексивна и историскиот практичен ангажман не се идентични. Кон тоа, секоја една револуција како колективна револуционерна креација на масите, мора да востанови систем, кој, иако во функцијата на револуцијата, постепено може да доведе, доколку системот постојано не ја разградува својата статичност, својата бирократизираност и својата затвореност за новите импулси на револуцијата, до расчекор со револуцијата. Целокупното историско искуство на социјализмот последниве шест децении зборува за тоа дека степенот и карактерот на кризите што него го

¹¹⁾ „Секоја наука би била излишна, пишува Маркс, кога појавната форма и сушноста на стварта непосредно би се подударале“. К. Маркс, Ф. Енгелс: *Дела*, том XXIII, стр. 261.

обземаат зависат од тоа — што во социјалистичкиот процес станува превалентно: револуцијата или системот? Ако револуцијата е во подем и во постојан размав таа го трансцендира системот, а него го прави постојано преобразувачки, отворајќи го кон своите пробиви и продори, ако, пак, обратно, системот е во подем, тогаш тој нужно ги пушта своите хипостази *in extenso* и ја блокира револуцијата и нејзиниот енергетски принцип — творечкиот елан на својот историски субјект. Поради тоа една автентична социјалистичка револуција каква е југословенската, со социјалистичкото самоуправување како свое фундаментално јадро, не може да биде во криза, бидејќи таа претставува историски процес отворен, незавршен, бескраен, творечки, постојано преобликувачки и преобразувачки кон постојното, за разлика од системот кој е затворен, завршен рутински, статички кој брзо се обзема од процесот на склеротизација, бидејќи она што е постојано енергетско, живо и животворно го умртвува, преворајќи го во цел самото на себе што и доведува до криза. Парадигма на таквиот социјалистички систем е етатизмот и бирократизмот како основни генератори на кризата на и во социјализмот. Затоа револуцијата во однос на етатизмот како систем е антисистем, а етатизмот како систем во однос на револуцијата е антиреволуционерен. Како антиподи, во часот на кризата револуцијата не може да ја одбрани системот. Револуцијата може да ја одбрани само револуцијата.

Одречувањето на кризите во социјалистичкото општество, од страна не дел од максистичката мисла изразено во јансата и стравот од кризите дека тие божем него ќе го исцрнат и компромитираат¹²⁾, резултат е, понатаму, на долгата доминација на концепцијата на марксизмот од Втората и Третата интернационала, а според која, економските и социјалните закони воопшто се одвиваат сами, автономно и независно од нивната реализација преку *човекиот историски субјективитет*¹³⁾. Ваквата крајно антимакистичка концепција, позната уште како железна логика на економскиот детерминизам, според која сè се оп-

12) „Пред сè што сметаме за криза“? се прашува вонредно интересно за определување на сушноста на кризата Андре Гундер Франк на Тркалезната маса на тема *Кризата на марксизмот*, на минатогодишниот Цавтат, па одговара: „Кризата не значи крај. Кинескиот идеограм за кризата се состои од *опасност* и *можност*... Кризата значи дека не може да се оди понатаму на ист начин како досега. Мора да дојде до некои промени. Ако не се воведат промени постои опасност системот да се распадне. Меѓутоа, овде е и можноста да се воведат промени и системот да се постави врз нови основи и темели“. *Наше време*, 11/1982, Загреб, 1943.

13) Веќе на ниво на своите *Париски ракописи*, Маркс ја прикажува историјата како тоталитет. Во таа смисла Чезере Лупорини, со право ќе забележи дека за Маркс 1) Сликата на историјата не е затворен процес на праволиниско или дијалектичко остварување на една програма, туку отворен процес на непрекинати контингентни синтези во сингуларни ситуации; 2) ... во средиштето на историјата не стои идејата и формата на

вива така како економските закони детерминираат, дека вмешувањето на човечкиот субјективитет во нивниот природен тек не може ништо да измени, дека сè мора да се одвива така што е предопределено да се одвива независно од човечката волја, сама за себе ја исклучува кризата бидејќи за неа сè во општеството се одвива неумитно, на ист начин како и во природата, а во природата, има скокови но нема кризи. На тој начин со апсолутизацијата на економскиот принцип сите други принципи: етичкиот, уметничкиот, ностичкиот, цивилизацискиот воопшто, се редуцирани и сведени на чиста фасада зад која, всушност, се сокрива фундаменталниот, единствено релевантниот економски принцип. Отаде, потем, и кога се зборува за можни кризи во општеството, се зборува единствено за неговите економски кризи¹⁴).

Поради тоа сега и си го поставуваме прашањето: дали современата криза е само економска криза?

Нацрт за една феноменологија на современата мундијална структурална криза

Погледнато од становиштето како се одвива, продлабочува и проширува современата мундијална криза, можеме веднаш да речеме дека таа не е само економска криза (како инаку обично се мисли) туку дека се работи за една темелна структурална криза која се одвива на цивилизациско ниво и дека ја опфаќа сета наша епоха во смисла на она што го антиципираше Маркс пред цело едно столетие, дека ќе дојде часот на големиот историски пресврт кога човештвото нема повеќе да сака да живее на стар начин во сите сфери на животот, а новиот не ќе може така брзо да се воспостави. И, ете, тој час е пред нас и ние сме во него. Сите чувствуваме како од неговите пројави во разновидните физички и духовни агресии што катаден

процесот, туку дејноста на човечките субјекти... 3) Марксовите *Тези за Фоербах* го засновуваат становиштето на практичната субјективност. Полагањето на сметка за дејноста на човечките субјекти, 'индивидуумите', како Маркс и Енгелс постојано зборуваат, се концентрира во поимите потреба и интереси кои посредуваат во практичните односи субјект—објект". Види Чезаре Лупорини: *Дијалектика и материјализам*, Издавачки центар *Комунист*, Београд, 1981, 26.

¹⁴) „Економизмот, егатаизмот... како жариште на кризата на марксизмот, се вели во *Редакцискиот воведник* на списанието Прокла, посветено на темата *Кризата на марксизмот*, претставуваат не само просто погрешно сфаќање на реалноста на развојот на односите во капиталистичкото општество, туку и причина на интерпретацијата и ориентацијата коишто продраа во комунистичките движења, но во текот на историјата нужно се покажаа како недоволни, па како такви мораат и денес да се покажуваат со оглед на реалната динамика на развитокот на социјалните движења...“. Во: *Марксизам у свету*, 5—6/1980, 208.

се шират на нашава планета, во разновидните тероризми, хегемонии и притисоци, во разновидните пљачкосувања и експлоатации на финансискиот капитал, во разновидните конкуренции како да се дојде до пострашни апокалиптички оружја за деградација на човештвото, во разновидните форми на модерната апатија во вид на дрогирање, пијанство и некоја космичка бесперспективност, сите чувствуваме како од сето ова модерно луѓило од кое е обземено граѓанскиот свет длабоко и катаден извира еден страшен ламент на секој човек што мисли: Како, како поинаку да се живее? Тоа прашање не е веќе во состојба да го реши граѓанскиот свет, туку само светот на новата социјалистичка цивилизација.

Соочени денес со современата економска, социјална, идеолошко-политичка, морална, цивилизациско-културна ситуација на денешниот свет, повеќе од сигурно е дека би било крајно упростено да се мисли за современата мундијална криза само како за економска криза и дека таа, во ништо помалку усвитен вид, се пројавува денес како етичко-вредносна и како епохална цивилизациско-културна криза, што со други зборови значи дека денес повеќе не постои ниту една социјална институција која да не е во криза: од организацијата на фамилијата до организацијата на државата, што е јасен показ дека социјалистичката цивилизација ќе мора да почне да го гради човечкиот свет на нови темели.

Тоа, пак, што за современата мундијална криза зборуваме сè уште само како за економска криза се должи на фактот дека поимот криза кај Маркс беше врзан за иманентите закони на продукцијата и репродукцијата на капиталот, за тенденциско општање на профитната стапка, поради што кризите не се јавуваат периодично, но нужно и неизбежно, и претставуваат своевидно чистилиште на капитализмот, начин на неговото постојано реструктурирање. Отаде, Маркс, за разлика од неговите продолжители во рамките на марксизмот во Втората и Третата интернационала, дури и на кризата во капитализмот не гледаше само како на нешто негативно¹⁵). За него тој поим нема само негативна социјална конотација, туку и позитивна, бидејќи со помошта на нив современиот капитализам, на пример, кој нив самиот ги репродуцира, со нив, всушност, се реорганизира за да го одложи својот слом. Би изгледале денес, навис-

¹⁵) Во оваа смисла мошне точно ќе забележи и Зоран Ведоевиќ на Тркалезната маса посветена на *Кризата на марксизмот* на трибината во Цавтат, 1982. Тој имено пишува: „Најпрвин, мислам дека самата криза мора да се сфати како *еминентно дијалектичка категорија*. Кризата не е нешто само по себе лошо. Таа може да има и некои поттикнувачки дејствија, да разбуди и продлабочи нови мисловно-практични трагања и настанувања на вишо ниво на марксистичката мисла. Ситуациите на кризата се и *специфични историски шанси* за регенерација на револуционерните движења...“ Во: *Наше теме*, 11 1982, стр. 1949.

тина, смешни доколку го повториме она што, на пример, го мислеа за кризата на капитализмот Луксембург, Кауцки, или подоцна Сталин, дека делувањето на економските кризи во капитализмот доведува нужно, речиси преку ноќ до неговото трулење, до неговиот слом што се изрази во рамките на Втората интернационала во теоријата на т.н. голем слом. Се покажува, имено, врз примерот на развитокот на капитализмот последниве неколку децении, дека неговите кризи не се покажуваат смртоносни за него самиот и, иако е тој постојано бременил од нив, неговата смрт некако како постојано да се одложува. Се должи се разбира, тоа и на организацијата на самиот капитализам кој одделува фантастично големи средства да ја амортизира кризата и воопшто самата револуција која, како што сметаше Маркузе, ќе биде порадикална од сите досегашни историски револуции. При тоа, интересно е становиштето на Андре Горц кој во својата последна книга „Збогум на пролетерјатот“ го поставува, во овој контекст, прашањето: дали капитализмот ќе успее и понатаму да се развива оптоварен со своите економски кризи и противречности? Одговорот што тој го дава е мошне индикативен. Според него, противречностите на капитализмот никогаш досега не биле толку видливи и капитализмот никогаш до денес не бил толку навистина неспособен да ги решава проблемите што самиот ги произведува. При тоа, Андре Горц ќе напише: „Но таа неспособност не е за него смртоносна. Тој се здоби со друга способност малку изучувана и сфатена — да управува со своите проблеми не решавајќи ги. Тој знае и умее да преживее наспроти своето лошо функционирање“¹⁶).

Тоа е, несомнено, точно. Но сүзбивањето и свесното амортизирање на глобалната економска криза не може да се одлага до бескрај. Современата капиталистичка стратегија на одлагањето на економската криза, како одлагање на револуцијата, доведува до мошне оригиналниот феномен кој Зоран Видаковиќ во своето обемно дело „Маркс и современиот свет“ ќе го нарече *распространување на кризата на сите сегменти на социјалниот живот*. За Зоран Видаковиќ одлагањето на кризата во сферата на односи, ја преместува неа на кризата на еколошките и демографските поместувања, во сферата на т.н. криза на универзитетите и образованието, во кризата на урбанизмот, во кризата на етичко-вредносен план, во кризата на хуманизмот бидејќи сè повеќе човекот пројавува деструктивен однос кон природните услови, потем во кризата на човечкиот организам не само како биолошко, туку и како општествено суштество, кој е и во ментална и со социјална криза итн. Зоран Видаковиќ на тој начин забележува нешто круцијално: заудувањето на генераторите на економската криза на капитализ-

¹⁶) Андре Горц: *Збогом пролетаријату*, Београд, 1982, 14.

мот, големите напори таа да се одложи го преместуваат жариштето на кризата од нејзиното есенцијално јадро во процесот на продукцијата и репродукцијата на капиталот кон другите подрачја на општествениот живот, така што современата економска криза нема повеќе само сегментарен вид, таа ја зафаќа целината на капитализмот како цивилизација¹⁷⁾. А бидејќи во раната фаза на социјализмот тој е сè уште со папочна врвца врзан за својата утроба, т.е. со капитализмот, изронува од него и во себе ги содржи и некои од елементите на старото општество и сè уште исцело не се репродуцира на своите иманентни само нему дадени социјални односи, таквата глобална криза на современиот капитализам влијае и на современиот социјализам. Таа меѓузависност на кризата на современиот капитализам и на современиот социјализам се огледа во меѓузависноста на старото и новото. Кризите на современиот капитализам ги супституира историскиот безилез на оваа цивилизација која е пред својот дефинитивен слом. Тоа е цивилизацијата пред која се затвора историската перспектива и која затоа предвестува самрак над сè. Кризите на современиот социјализам е криза условена од неговиот бурен растеж, од историските, цивилизациските, културните, етичките кршења, разбивања што ги предизвикува како ново општество на патот на изградбата на еден темелно нов свет. И сè дури не се ослободи на тој пат на своето автохтоно засновање од сите елементи на старата општествена формација, особено на планот на продукцијата која сè повеќе од логика на профитот ќе се преобразува во логика на човекот, (бидејќи смислата на човекот не е производството, туку смислата на производството е човекот, а за што се неопходни силно развиени производни сили што тоа ќе го овозможат) социјализмот во различни форми и интензитети не ќе може да ги избегне и своите сопствени кризи кои и него самиот ќе го реструктурираат, преобразуваат. На тој начин кризите на современиот социјализам ќе бидат чистилиште на социјализмот од капитализмот во него.

Сета современа ситуација околу длабоката структурална криза на современиот свет нè упатува на самиот крај на прашањето: што сè ја условува и раѓа кризата на современите општества? Дали се тоа само нивните економски противречности, или пак на современата криза делуваат и други фактори?

Ако сакаме вистински автентично да го толкуваме Марксовото гледиште тогаш можеме да кажеме дека марксистичката теорија на кризата денес не може да остане само на економскиот фактор кој е сигурно во крајна инстанца супстанцијален, но не и единствен. Кризите се, исто така, органски поврзани со целината на општествените односи, а не само, на пример, со акумулацијата и репродукцијата на капиталот, со кри-

¹⁷⁾ Зоран Видаковиќ: *Маркс и современи свет, Партизанска книга, Љубљана, 1981, 351.*

зата на светскиот пазар, со тенденциското опаѓање на профитната стапка, со кризата на владеачките класи итн. Се разбира, кризите што го потресуваат едно општество најпрвин се збиднуваат во неговата економска база. Но, мошне е интересен примерот што Милош Николиќ го наведува во својата книга „Основни резултати од развитокот на современиот марксизам“¹⁸⁾, а кој се однесува на случајот со СССР за време на Сталина, и со кој се покажува дека можна е ситуацијата да имаме експанзија на производните сили и на општествениот продукт на севкупното општество, а, сепак, во тој ист час тоа да е обземено од длабока, не само политичка, туку и темелна духовна криза.

Што, всушност, покажува овој пример.

Во прв ред тоа дека едно општество може да биде инкубирано од општествена криза која не мора да се збиднува, истовремено, и како економска криза. Современата феноменологија на кризите покажува дека кризата на едно општество може најпрвин да се случи во самата надградба, т.е. експлозијата на неговите противречности најпрвин да избие на идејно-културен, вредносно-етички или на општ цивилизациски план, како што тоа се случи 1968-та, како вовед во економската криза од која беше обземен современиот капитализам седумдесеттите години. Марксистичката теорија на кризата денес, повторно мора да биде ослободена од старата метафизика на базично-надградбениот однос во смисла на формално-логичкиот сооднос на причината и последицата. Се покажува и во овој случај дека се работи за потребата од дијалектизација на пристапите кон феноменот на кризите и во граѓанското и во социјалистичкото општество¹⁹⁾. Поаѓајќи токму од Марксовото гледиште, дека *сите противречности на буржоаското производство избиваат во општи кризи . . . колективно*, можеме да заклучиме дека феноменот на кризата е комплексен, сложен и не може да се опфати дијалектички сестрано до колку не се земат предвид, не само економските генератори на кризата, кои, порано или подоцна, но секо-

¹⁸⁾ Милош Николиќ: *Основни резултати развоја савременог марксизма*, Издавачки центар Комунист, Београд, 1982, 129.

¹⁹⁾ „Надградбата пишува Ернест Блох, во својата статија *Уметноста и општеството*, не ѝ е поставена на базата само еднадвор како јарболот на бродот, па пасивно да содејствува во сите нејзини движења . . . тие се дел на еден неразделив тоталитет . . .“ Во: *Марксизам у свету* 3—6/1979, 9. Истив проблем го расправа и Лелио Басо во својата статија *Производните сили и односите на производството*, исто така во: *Марксизам у свету* 10/1974, 39. Тој, имено, пишува: „Производните сили и односите на производството . . . претставуваат само два различни видови на една иста единствена стварност . . . производните сили и односите на производството силно се преплетуваат, заемно се проникнуваат и не се 'ентитети' кои едни спрема други би биле 'надворешни' . . . никогаш не може да постои ист квантитативен растеж на производните сили, туку е тоа секогаш развиток од определен тип . . . кој ја имплицира внатрешната артикулација на процесот на производството“.

гаш на крајот, имаат решавачка улога во степенот и интензитетот на општествената криза, туку и сите оние области на општествениот живот кои имаат или повратно, или дури автономно дејство како прачинители, причинители, или распространувачи на кризата во сите и на сите нивоа на општествената продукција и репродукција на животот. Економската криза може во некои исклучителни околности да има ограничено дејство, т.е. да не ја надмине економската сфера, а кризата на општествените односи, пак, да има дури таков универзален карактер што уште порешавачки да влијае на продлабочувањето, или, обратно, на надминувањето на економската криза и на тој начин да се покаже од посупстанцијално значење од неа самата. Случајот со современата структурална општествена, мундијална криза денес е токму таков: таа е длабока економска криза, но, истовремено, и длабока општествена; потем: идеолошка, класна, политичка, културна, етичко-вредносна (аксиолошко-антрополошка), еколошка, урбана, демографска, образовна, цивилизациска итн. и може да се открие и осмисли само доколку сиве овие одделни области во самата марксистичка анализа се проникнат, поврзат и опфатат во нивното дијалектичко единство.

Но, едно е, сепак, недвојбено. Сиве подрачја од животот на човекот и на неговото општество зафатени од современата структурална криза која ја раѓа планетарнава треска што на еден драматски начин ја тресе сета наша веќе осакатена планета и изморена цивилизација на неа, претставува, всушност, последниот и најуберливиот индикатор и аргумент дека во оваа криза ние го живееме историското време на дефинитивниот размин на две епохи: епохата на граѓанскиот свет, кој е на самиот крај и кој си заминува од сцената на историјата, и епохата на социјалистичката и комунистичката заедница на луѓето, која е на својот почеток и која неумитно настапува. Тој размин е неминовен. Зашто старата и изострената дилема уште од времето на Маркс *социјализам или варварство*, никогаш не се пројавила досега во таков усвитен вид како денес.

Кон тоа, од Шпенглер наваму знаеме дека настапува самракот на една култура. Но, и од Хегел наваму добро знаеме, како тој убаво рече, дека утката на Минерва не полетува пред самракот. И кога од сите страни нè застрашуваат со тој самрак, со таа долга космичка ноќ до која ќе нè доведе современата криза, со сите тие уплави, јанси и констернации од неа, ние се присекаваме на Дидровиот *Д'Ааламберов сон*: големиот картензијански филозоф и математичар го виде и откри новиот свет во сета негова многукратна и хаотична форма во кошмарната ноќ кога ја доживуваше својата тешка треска.

G. STARDELOV

MARXIST THEORY OF CRISES

Summary

As socialism effects the historical process for the fundamental reconstruction of the world's and of man's life, it cannot but avoid crises. Today it is evident that crises occur in both old and new forms; both in getting old and in growing up, as also in the planning and the realization of objectives since vision and reality can never totally coincide. Even in the highest of thoughts as Marxsm, concrete knowhedge and concrete interest are never symetrical because the theoretical reflection and the historical, practical action are not the same. Every revolution, as a colective revolutionary product of the masses, must establish a system, which though is to function as part of the revolution, it might off forces which are at variance with the revolution if it does not continually evolve. The whole historical experience of the last six dacades has shown that the degree and the character of the crisis depends ou the question — what is more relevant to the process of socialism, the revolution or the system? If the revolution is in progress it transforms the system. If, on the other heand, the syustem is in progress it places obstacles before the revolution and its energetic principle — the creative enthusiasm of its historical subject.

Certain theoreticians deny the existence of crises in a socialist society for fear of discrediting socialism itself. Such conclusions resulted from age long Marxist conceptions of the Second and Third Internationals which stated that social and economic laws are indepedent of their realization by way of man as a historical subject. This anti-Marxist conception, considered as an iron logic of economic determinism, placed a relevance to the fact that economic laws prevail, and so man alone is unable to alter anything. This conception excludes the possible existence of crises in socialism, because states that all social processes evolve in the same way as they develop in nature. There are po crises in nature, merely leaps forward. Therefore, by setting out economic laws as being the central, prime position of importance over all ethical principles — including aesthetical, noetical, and civilising principles; all these principles are mercy reduced to a facade behind which the fundamental economic principle is hidden. Thus, when the representatives of this thought speak of a possible crisis they solely imply an economic crisis.